

До Спеціалізованої вченої ради
К 26.130.03 у ВНЗ «Університет економіки та
права «КРОК»
(03113, м. Київ, вул. Табірна, 30-32).

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

**Буроменської Наталії Любомирівни на тему: «Поняття і правова природа
принципу заборони зловживання правом», представлену на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 –
теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень**

Проблематика природи і поняття принципу заборони зловживання правом, до дослідження якої звернулася Буроменська Наталія Любомирівна, має безперечну актуальність, що обумовлюється низкою чинників. Насамперед, актуальність теми дисертаційної роботи пов'язана з поточними процесами розвитку України, з розбудовою її державності та правової системи, що потребує удосконалення механізму правового регулювання. При чому таке удосконалення має стосуватись не лише посилення дієвості права та його ефективності, але і розвитку системи так званих правових «запобіжників» нівелювання та спотворення права, серед яких центральне місце займає принцип заборони зловживання правом. Тому слід підтримати думку дисертантки в тому, що сучасний розвиток правничої науки в Україні позначається посиленою увагою дослідників, законодавців, широкого кола представників правничої професії, яким випадає доводити в суді добросовісне використання суб'єктивного права, або ж навпаки – доводити недобросовісну реалізацію суб'єктивного права іншою особою, що призводить до порушення прав чи завдання шкоди інтересам суспільства або окремої особи. Актуальність теми дисертації Буроменської Н.Л. доводиться і потенційною

небезпекою, яку несе в собі явище зловживання правом. Потенційно зловживання правом може нашкодити окремому суб'єкту або й усьому суспільству, особливо тоді, коли мова йде про зловживання правами та повноваженнями в сфері публічного адміністрування, в конституційному праві, під час виборів чи законотворчого процесу тощо. Найбільша небезпека полягає в тому, що зловживання правом нерозривно пов'язане з реалізацією особою свого суб'єктивного права, тому відмежувати зловживання правом від правомірних дій особи часом дуже складно, а притягти до відповідальності ще складніше. З огляду на це наукові дослідження різноманітних аспектів зловживання права, в тому числі і крізь призму такого «запобіжника» як принцип заборони зловживання правом, матимуть високий рівень актуальності, оскільки націлені на генерування різноманітних науково обґрунтованих положень та пропозицій щодо протидії випадкам зловживання правом.

Актуальність теми дисертаційної роботи Буроменської Н.Л. підтверджується і наявною в юридичній науці дискусією щодо однозначного розуміння принципу заборони зловживання правом, його природи, місця в системі понятійно-категоріального апарату юридичної науки, доктринального визначення та термінологічного закріплення в положеннях чинного законодавства України. Аналіз наукових публікацій присвячених дослідженню зловживання правом (М. І. Козюбра, О. О. Кот, О. В. Кучмієнко, М. С. Малєїн, С. П. Погребняк, Т. Т. Полянський, О. Я. Рогач, А. О. Ткачук та ін.), свідчить про різні підходи до розуміння цього поняття, його правової природи. Слід відзначити, що зловживання правом – це складне і багатоаспектне явище, яке на сьогодні в юридичній науці розкривається крізь призму різних пізнавальних підходів (переважно засновуючись на відповідних положеннях типів (шкіл) праворозуміння). Тому слід підтримати дисертантку в тому, що об'єктом її дослідження став феномен зловживання правом крізь призму принципу заборони такого зловживання що вілобпазипо пілком постовітний та всебічно

обґрунтований підхід до характеристики зазначеного феномену крізь призму важливої та невід'ємної складової системи принципів права – принципу заборони зловживання ним. Така плюралізація підходів до розуміння феномену зловживання правом вимагає обрання для дослідження конкретного аспекту, що і було зроблена авторкою, яка підняла актуальну проблематику – дослідити феномен зловживання правом шляхом його виміру через принцип відповідної його заборони. Таким чином наукова проблема поняття та правової природи принципу заборони зловживання правом залишається дискусійною та остаточно не розв'язаною.

Враховуючи зазначене вище, слід відзначити, що тематика дисертації Буроменської Н.Л. насамперед має важливе методологічне значення, оскільки націлена на вивчення проблематики зловживання правом як багатоаспектного феномену, що дозволяють сформулювати універсальні загальнотеоретичні положення, котрі можуть бути використані в подальшому науковцями для:

- а) визначення причин та факторів, які сприяють зловживанню правом;
- б) встановлення потенційних наслідків, що можуть наступати в результаті зловживання правом;
- в) визначення форм прояву зловживання правом;
- г) обґрунтування практичних рекомендацій щодо протидії та недопущенню зловживання правом.

В дисертаційній роботі Н. Л. Буроменської вивчення поняття та природи принципу заборони зловживання правом представлено крізь призму особливостей різних типів праворозуміння та наукознавчих підходів, враховано при цьому імовірний вплив різних варіацій доктринальних підходів до розуміння права та можливостей зловживання ним. Незважаючи на достатньо значну кількість наукових публікацій, присвячених різним аспектам проблематики зловживання правом, вони все ж є дещо вузькоспеціалізованими і в основному присвячені виключно практичним проблемам недопущення такого зловживання в тій або іншій сфері правового регулювання. Натомість, значно менше уваги приділяється

питанням загальнотеоретичного характеру, в тому числі і особливостям відповідного принципу заборони зловживання правом, його природи та категоріального виміру.

Зокрема, аналіз поточного стану вирішення наукознавчих проблем у цьому напрямі свідчить про: а) відкритість питання заборони зловживання правом, її формалізації та правового забезпечення; б) недостатній рівень доктринального вирішення питання заборони зловживання правом як самостійного принципу права та правового регулювання; в) невизначеність природи принципу заборони зловживання правом, його змісту та функціонального призначення; г) неусталеність практики функціонування принципу заборони зловживання правом тощо.

Подібні питання безперечно відкривають якісно нові горизонти для вивчення поняття та природи принципу заборони зловживання правом крізь призму традиційних та нових підходів до праворозуміння, трансформації функціонального призначення та ролі права в сучасних умовах розбудови правової системи в Україні, вироблення практичних рекомендацій втілення вказаного принципу в сучасну правову систему України. Дисертаційна робота Н. Л. Буроменської як раз і присвячена поглибленому дослідженню сформульованих вище питань, а отже, без сумнівів, тема дисертаційної роботи є досить актуальною та доволі комплексною, оскільки поєднує вивчення питань як теоретико-правового характеру, так практичного в частині вироблення і обґрунтування шляхів забезпечення належного рівня функціонування вказаного принципу.

З урахуванням високого рівня актуальності теми дисертаційного дослідження Н. Л. Буроменською грамотно сформульовано об'єкт дослідження, в межах якого визначено предмет, яким виступають теоретико-правові та практичні аспекти реалізації принципу заборони зловживання правом в умовах формування правової, демократичної та соціальної держави, в якій визнається і діє принцип

верховенства права. З огляду на багатоаспектність та складність предмету дослідження, дисертанткою окреслено коло завдань дослідження, які закладено в основу подальшої структуризації роботи. Слід позитивно відзначити логічну послідовність поставлених автором завдань, що забезпечили повноту та цілісність наукового дослідження. Автором фактично розкрито комплекс питань:

1) категоріального плану, що відображено у виокремлених та охарактеризованих ознаках принципу заборони зловживання правом, обґрунтованому визначення відповідного поняття; встановлених межах здійснення права крізь призму розуміння принципу заборони зловживання правом (підрозділи 1.1, 1.2);

2) правового забезпечення принципу заборони зловживання правом, що представлено в нормах міжнародного права та положеннях законодавства України, реалізовано у вигляді з'ясованих та охарактеризованих конституційних засад принципу заборони зловживання правом; аналізу основних положень міжнародно-правової регламентації принципу заборони зловживання правом (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3);

3) практико-прогностичного прояву принципу заборони зловживання правом, результатом чого стало: а) аналіз питань удосконалення правового регулювання заборони зловживання правом у публічно-правовій та приватно-правовій сферах; б) вивчення та обґрунтування положень, які стосуються удосконалення юридичної відповідальності за зловживання правом (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

Виконання зазначених завдань дисертаційного дослідження свідчить про досягнення автором мети дослідження, а саме: визначення поняття та правової природи принципу заборони зловживання правом як загального принципу права на матеріалах положень юридичної науки, актів міжнародного та національного законодавства, практики правозастосування, з урахуванням тенденцій та

перспектив подальшого розвитку доктрини неприпустимості зловживання правом.

Рівень обґрунтованості наукових положень, висновків та пропозицій, викладених у дисертаційній роботі Н. Л. Буроменської, безпосередньо корелюється із високим рівнем наукової, нормативної та емпіричної бази дисертації. Принципове значення в роботі має методологічна основа дослідження, що поєднує в собі, з одного боку, встановлений автором пізнавальний потенціал положень сучасних типів праворозуміння як передумови пізнання принципу заборони зловживання правом, а з іншого боку – визначена автором комбінація принципів, методологічних підходів та методів наукового пізнання. Найважливіше значення для вивчення предмета дослідження відіграв формально-юридичний метод дослідження, що дозволив дисертантці визначити поняття та правову природу принципу заборони зловживання правом як загального принципу права. Дисертація заснована на дослідженні широкого кола наукових джерел, що складається як з літератури загальнотеоретичного спрямування, так і з літератури, фокус якої становлять окремі практичні аспекти проблематики зловживання правом. Значну частку становить емпірична база дослідження, яка складається із літературних юридичних джерел вітчизняних та зарубіжних вчених, нормативно-правових актів України, офіційно зареєстрованих законопроектів та супровідної до них документації, матеріалів правозастосовної практики та офіційної статистики.

Наукова новизна положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, виражається насамперед в авторському підході до вирішення сформульованих у роботі завдань, що дозволило дисертантці вперше на теоретико-правовому рівні визначити поняття та правову природу принципу заборони зловживання правом як загального принципу права, врахувати тенденції та перспективи подальшого розвитку доктрини неприпустимості зловживання правом. Положення наукової новизни отриманих результатів автором

справедливо структуровано на ті, що отримані вперше, ті, що удосконалено, і ті, що дістали подальшого розвитку. Найбільш важливе значення з теоретичної та практичної точок зору мають положення наукової новизни, що стосуються:

- авторського визначення поняття «зловживання правом» та «принципу заборони зловживання правом»;
- виокремлених ознак принципу заборони зловживання правом;
- встановлених та охарактеризованих ознак конституційних засад принципу заборони зловживання правом;
- сформульованих і обґрунтованих тенденцій удосконалення конституційних засад принципу заборони зловживанням правом;
- визначення конституційних засад принципу заборони зловживання правом;
- положення про оптимальність поєднання природного та позитивістського підходів у протидії зловживанню правом, яке передбачає закріплення загальної заборони зловживання правом як загально-правового принципу;
- обґрунтування необхідності розрізнення на науковому та правозастосовному рівнях понять «шикани» та «зловживання правом», які за своєю правовою природою та юридичними наслідками не є тотожними;
- обґрунтування доцільності поєднання телеологічної теорії зловживання правом, теорії соціальної функції суб'єктивних прав та врахування матеріального критерію при кваліфікації таких діянь як зловживання правом тощо.

Зміст дефініцій, що віднесені авторкою до положень наукової новизни одержаних результатів, свідчить про авторський підхід до вивчення проблематики теоретико-правових засад принципу заборони зловживання правом. Слід позитивно також відзначити і обґрунтовані Буроменською Н.Л. пропозиції щодо удосконалення положень чинного законодавства України в частині:

- протидії зловживання правами народних депутатів України у ході законодавчої процедури;
- недопущення зловживання виборчими правами;
- удосконалення конституційного закріплення принципу заборони зловживання правом (ст. 68 Конституції України) та ін.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Насамперед слід відзначити чітку структуру дослідження, послідовність та аргументованість викладених у дисертації концептуальних ідей та положень, заснованих на комплексному аналізі правових явищ, що пов'язані із предметом дисертації. Із позицій архітекtonіки наукового тексту, основна частина роботи побудована з урахуванням актуальності питань сформульованих автором у Вступі. Структурно дисертація складається із вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, які нерозривно пов'язані між собою, висновків, списку використаних джерел та додатків. Структура повністю відповідає меті і завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі аспекти досліджуваної дисертанткою проблематики.

У Розділі 1 дисертанткою визначено межі поняття зловживання правом та відмежовано його від суміжних категорій юридичної науки. Цілком обґрунтовано принцип заборони зловживання правом авторкою розглядається в дисертації в якості основоположного принципу права, що займає самостійне місце в системі понятійно-категоріального апарату юридичної науки. Самостійність поняття «принцип заборони зловживання правом» авторкою доводиться шляхом виокремлення його ознаки та надання їх характеристики (с. 35-38). Окрім того в межах розділу 1 Буроменською Н.Л. досліджено зв'язок обмежень зловживання правом з обмеженнями свободи реалізації суб'єктивного права, що дозволило в подальшому обґрунтувати думку про те, що реалізація принципу заборони зловживання правом дасть змогу визначити межі здійснення прав та повноважень, не допустити спотворення права, розвитку правового нігілізму та сваволі (с. 55-

56). Також авторкою розглянуто конституційні засади принципу заборони зловживання правом, що на переконання дисертантки являє собою сукупність конституційно-правових приписів, спрямованих за запровадження заборон (обмежень) щодо можливості зловживань у процесі реалізації конституційних прав та свобод (с. 58). На підставі ґрунтовного аналізу поглядів вчених щодо засобів забезпечення заборони зловживання права було висловлено думку про те, що конституційні засади заборони зловживання правом мають бути спрямованими на забезпечення добросовісності здійснення, насамперед, конституційних прав та свобод, що означає, унеможливлення заподіяння шкоди іншим суб'єктам права (с. 59).

Розділ 2 дисертації присвячений питанням міжнародного та національного правового забезпечення принципу заборони зловживання правом. На підставі аналізу норм міжнародного права в частині правового забезпечення недопущення зловживання правом авторка приходять до цілком обґрунтованого висновку про те, що міжнародно-правове регулювання заборони зловживання правом – це процес міжнародно-правової регламентації принципу заборони зловживання правом на підставі основоположних міжнародно-правових норм про права людини (с. 78-79). Це дозволило в подальшому визначити та охарактеризувати основні принципи міжнародно-правового регулювання заборони зловживання правом (с. 82-84). Продовжуючи дослідження, Буроменською Н.Л. надано правову характеристику розуміння принципу зловживання правом в практичній діяльності органів ЄС (с. 90-91). Зроблено цілком обґрунтований висновок про те, що зловживання правом розглядається Європейським судом з прав людини як явище, що включає об'єктивний, суб'єктивний і процесуальний елементи, кожний з яких має власне змістовне наповнення.

В подальшому авторкою досліджено конституційну та галузеву специфіку феномену зловживання правом. Слід позитивно відзначити спробу дисертантки всебічно та достовірно охарактеризувати форми зловживання правом у сфері

конституційних правовідносин, до яких віднесено та охарактеризовано: неналежне користування конституційними правами і свободами людини та громадянина або ухилення від виконання конституційних обов'язків, і публічно-владна протидія належному конституційному правокористуванню або незабезпечення необхідних для цього юридичних підстав тощо (с. 110-113).

Розділ 3 «Тенденції розвитку та реалізації принципу заборони зловживання правом» складається з трьох підрозділів, у яких обґрунтовуються практичні рекомендації щодо посилення практики реалізації принципу заборони зловживання правом. У підрозділі 3.1. «Удосконалення правового регулювання заборони зловживання правом в публічно-правовій сфері» авторкою не лише розглянуті особливості зловживання правом у сфері публічно-правових відносин, але і виокремлені можливі напрями удосконалення реалізації загальноправового принципу заборони зловживання правом у цій сфері. Важливе практичне значення має запропоноване визначення змісту можливих шляхів розвитку правового регулювання у сфері публічно-правових відносин, до яких віднесено: необхідність суб'єктами владних повноважень діяти у межах та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України; зловживання правом суб'єктами владних повноважень має стати обтяжуючою обставиною для визначення міри юридичної відповідальності; суб'єкти публічних правовідносин мають керуватися нормами Конституції про те, що в Україні визнається і діє принцип верховенство права тощо (с. 136-139). В свою чергу аналіз змісту підрозділу 3.2. «Розвиток правового регулювання заборони зловживання правом в приватно-правовій сфері» доводить, що дисертанткою обґрунтовані можливі напрями удосконалення реалізації принципу заборони зловживання правом у сфері приватного права. Авторкою доведено, що зловживання своїм правом може здійснюватися у різних формах, однак таку поведінку не можна визнавати правомірною, навіть за умови її формальної відповідності встановленим правилам правомірності. Виокремлено найважливіший спосіб протидії зловживанню правом, під яким доцільно

розуміти, на думку авторки, закріплення в актах галузевого законодавства та дотримання на практиці загального принципу заборони зловживання правом (с. 167-169).

У підрозділі 3.3. «Удосконалення юридичної відповідальності за зловживання правом» розглянуті особливості реалізації норми про юридичну відповідальність суб'єкта за зловживання своїм правом. Важливою вбачається висловлена авторкою думка про те, що найбільш продуктивним щодо протидії зловживанню правом суб'єктами правовідносин є посилення загального принципу заборони зловживання правом, його врахування при реалізації суб'єктивного права та в процесі захисту права (с. 195).

У висновках автором за результатами проведеного дослідження викладено найбільш важливі науково-теоретичні та практичні положення, які відображають зміст дисертаційного дослідження, результати використання різних методологічних прийомів дослідження, авторські ідеї, які засновані на дослідженому емпіричному матеріалі. Зміст додатків мастить інформацію про апробацію результатів дисертаційного дослідження та публікації автора.

Вказане вище свідчить про те, що дисертаційна робота Н.Л. Буроменської є комплексною науковою працею, що підготовлена автором самостійно, має завершений характер, в якій вперше у сучасній юридичній науці визначено поняття та правову природу принципу заборони зловживання правом як загального принципу права на матеріалах положень юридичної науки, актів міжнародного та національного законодавства, практики правозастосування, з урахуванням тенденцій та перспектив подальшого розвитку доктрини неприпустимості зловживання правом.

У частині повноти викладу результатів досліджень в опублікованих працях, принагідно зауважу наступне. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в дослідженні, знайшли відображення у 13 наукових працях, серед них 6 статей у фахових виданнях України, 1 стаття – у фаховому виданні

іноземних держав і 6 статей – у збірниках матеріалів науково-теоретичних та науково-практичних конференцій. Всі публікації дисертантки можуть бути зараховані за темою дисертації, оскільки в повному обсязі відображають обґрунтовані авторкою наукові положення, висновки та рекомендації, що сформульовані у дисертації.

Аналіз змісту дисертації та публікацій Н.Л. Буроменської дозволяють констатувати факт відсутності порушення академічної доброчесності. Неупереджений аналіз тексту дисертації, вивчення використаної у ній літератури засвідчив відсутність факту використання автором під своїм ім'ям чужих ідей, формулювань, фрагментів текстів або цілісних текстів у буквальному (цитування без лапок і посилань) або перефразованому вигляді (без вказівки на справжнє авторство і джерело).

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що викладені в дисертації положення, узагальнення та висновки можна використати у науково-дослідній роботі, правотворчій і правозастосовній та викладацькій діяльності.

Позитивно оцінюючи та відзначаючи належний рівень підготовки дисертаційної роботи, високий рівень наукової новизни результатів дослідження Н. Л. Буроменської, слід відзначити, що як і будь-яке творче дослідження, присвячене аналізу дискусійних проблем юриспруденції, воно викликає певні зауваження, які можуть бути сприйняті як уточнення авторської позиції.

1. Слід позитивно відзначити спробу авторки в цілому дослідити принцип заборони зловживання правом, а також його особливості в частині правового забезпечення, тенденцій розвитку тощо. Водночас в певній мірі залишилось остаточно незрозумілим, в чому саме полягає природа вказаного принципу. Тема дисертації та, відповідно, предмет дослідження стосуються не лише категоріальних аспектів досліджуваного принципу, але і його правової природи. У змісті дисертації вказана складова предмету дослідження вивчається досить

епізодично. Тому виникає необхідність зі сторони дисертантки роз'яснити під час публічного захисту в чому саме полягає природа принципу заборони зловживання правом, в чому її особливість порівняно із іншими суміжними принципами права.

2. Слід підтримати ініціативу авторки дослідити міжнародно-правові та конституційні засади принципу заборони зловживання правом. Це є цілком виправдано як з точки зору правового забезпечення зазначеного принципу, так і з точки зору практики його функціонування. Проте, виникає запитання щодо ще одного рівня його правового забезпечення – галузевого. Незважаючи на те, що авторкою в роботі звертається увага на питання правового забезпечення принципу заборони зловживання права в кримінальному праві, виборчому праві, цивільному праві та ін., проте як теоретико-правова проблема питання галузевого забезпечення принципу заборони зловживання правом залишились недостатньо розкритими. Окрім того, доцільно також було б звернути увагу на функціонування вказаного принципу не лише в межах його міжнародно-правового та конституційно-правового забезпечення, але і в межах різних видів юридичної практичної діяльності (законодавчої, судової, прокурорської, адвокатської, нотаріальної діяльності тощо).

3. Потребує уточнення і запропоноване дисертанткою визначення поняття «зловживання правом» (*є соціально-правовим феноменом, що означає наявність певних відхилень у поведінці суб'єктів правовідносин та полягає у заподіянні шкоди суспільним та/або особистим інтересам третіх осіб, а у окремих випадках, така поведінка може містити ознаки правопорушень – с. 26*). Авторка засновує вказане визначення на тому, що зловживання правом завжди супроводжується заподіянням шкоди суспільним та/або особистим інтересам третіх осіб. З таким твердженням не можемо повністю погодитись, оскільки не завжди може бути заподіяна шкода, так само і правопорушення не завжди призводять до заподіяння шкоди, проте завжди створює ризик заподіяння такої шкоди. Тому можливо і саме формулювання варто було б засновувати на тому,

що зловживання правом завжди створює ризик заподіяння шкоди та в окремих випадках призводить до такої шкоди.

4. В контексті подальших наукових досліджень теоретико-правових аспектів принципу заборони зловживання правом дисертантці доцільно більше приділити уваги аналізу досвіду функціонування вказаного принципу в зарубіжних країнах, особливо в країнах Європейського Союзу, посилити обґрунтованість своїх висновків прикладами конкретних заходів, які вживаються ними задля посилення функціонування вказаного принципу

Водночас, висловлені запитання, зауваження та пропозиції не ставлять під сумнів отримані дисертанткою наукові результати. Вони мають дискусійний характер і є рекомендаційними, адже основне призначення офіційного опонування та рецензування будь-яких наукових здобутків полягає у підвищенні академічного рівня подальших наукових пошуків авторів та створенні своєрідного «наукового імпульсу» для майбутнього вивчення складних та важливих для теорії права викликів.

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук повністю відображає зміст дисертації і висвітлює її основні положення. Дисертація має високий теоретичний рівень і практичне значення, а її зміст може бути покладено в основу майбутньої монографічної роботи.

У цілому, дисертаційна робота Н.Л. Буроменської на тему «Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом» є оригінальним дослідженням, містить нові науково обґрунтовані результати, а отже являє собою ґрунтовне дослідження з теорії права. Дисертація Н.Л. Буроменської характеризується внутрішньою єдністю, містить нові достовірні наукові результати і положення, що висуваються для публічного захисту. Безумовно, вказане свідчить про особистий внесок автора в науку теорії права. Результати дисертаційного дослідження збагачують зміст концептуальних положень щодо принципу заборони зловживання правом.

Відтак, вказане дає підстави сформулювати кінцевий висновок: дисертаційне дослідження на тему: «Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом» відповідає спеціальності 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень, а також вимогам, що висуваються до кандидатських дисертацій, визначених п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 зі змінами, а його автор – Буроменська Наталія Любомирівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за вказаною спеціальністю.

Офіційний опонент:
професор кафедри теорії та історії
права та держави
Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, доцент

Т.О. Дідич

